

I. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΠΑΡΑΘΕΜΑΤΩΝ

★ Εισαγωγή

Οι πηγές γενικά χαρακτηρίζονται ως παράλληλα, βοηθητικά και συμπληρωματικά κείμενα (εγχειρίδιο του ΚΕΕ) τα οποία οι μαθητές καλούνται να σχολιάσουν και να αξιοποιήσουν για την εμπέδωση όσων περιλαμβάνονται στην εξεταστέα ύλη. Για την άρτια επεξεργασία και προσέγγισή τους ο μαθητής καλείται να συνδυάσει ιστορικές γνώσεις και να επιδείξει την κριτική του ικανότητα (ανάδειξη αιτιοκρατικών σχέσεων, αξιολόγηση ιστορικών προσώπων ή συνθηκών, εξαγωγή συμπερασμάτων κ.ο.κ.). Οι πηγές απαρτίζουν τη δεύτερη ομάδα των εξετάσεων, χωρίζονται σε δύο θέματα στο καθένα από τα οποία αναλογούν 25 μονάδες.

Είναι χρήσιμο να επισημανθεί πως ως πηγές μπορούν να εκληφθούν όλα τα στοιχεία-δεδομένα που μας παρέχουν πληροφορίες και συντελούν στην κατανόηση του παρελθόντος. Έτσι, πηγή μπορεί να αποτελεί ακόμη κι ένας στατιστικός πίνακας, μία γελοιογραφία, ένας πίνακας ζωγραφικής, ένας χάρτης κ.ο.κ.

★ Διάκριση Πηγών

- ⇒ **Πρωτογενείς (άμεσες) πηγές:** Πρόκειται για τις πηγές που είναι σύγχρονες ως προς το ιστορικό γεγονός/ πρόσωπο που πραγματεύονται. Χαρακτηριστικά παραδείγματα πρωτογενών πηγών είναι οι ομιλίες ιστορικών προσώπων, οι συνεντεύξεις, τα άρθρα από τον Τύπο της εποχής κ.λπ.
- ⇒ **Δευτερογενείς (έμμεσες) πηγές:** Πρόκειται για τις πηγές που είναι αρκετά μεταγενέστερες του ιστορικού γεγονότος / προσώπου που πραγματεύονται. Επιστημονικά περιοδικά, εκπαιδευτικά εγχειρίδια και ιστοριογραφικά έργα που αναλύουν, συγκρίνουν, ερμηνεύουν τα πρόσωπα και τα γεγονότα του παρελθόντος συνιστούν δευτερογενείς πηγές.

✦ Μία πηγή :

- ⇒ Επιβεβαιώνει και τεκμηριώνει τις πληροφορίες της ιστορικής αφήγησης
- ⇒ Επεξηγεί και διασαφηνίζει αναλυτικότερα λεπτομέρειες που το βιβλίο πραγματεύεται περιληπτικά
- ⇒ Παρέχει επιπρόσθετες πληροφορίες
- ⇒ Καταθέτει μία αντίθετη άποψη σε σχέση με όσα καταγράφονται στο σχολικό βιβλίο
- ⇒ Συνιστά συνδυασμό των παραπάνω

Οι πιο συνηθισμένες μέθοδοι για την αξιοποίηση ενός ιστορικού παραθέματος είναι 2 : η **παράθεση** και η **σύνθεση**

✦ Η μέθοδος της παράθεσης

Αποτελεί τον πιο εύχρηστο και γρήγορο τρόπο οργάνωσης της απάντησης του μαθητή. Δεν απαιτεί ιδιαίτερη κριτική προσέγγιση , καθώς ο μαθητής δεν είναι υποχρεωμένος να συνδυάσει τις πληροφορίες του σχολικού εγχειριδίου με εκείνες της πηγής. Πιο συγκεκριμένα:

- ⇒ Αρχικά, ο μαθητής παραθέτει τα σχετικά με την εκφώνηση δεδομένα όπως αυτά καταγράφονται στο σχολικό εγχειρίδιο.
- ⇒ Στη συνέχεια, πραγματεύεται τα στοιχεία της ιστορικής πηγής και τα προσθέτει (αναπλάθοντάς τα) στον κορμό της απάντησής του.

✦ Η μέθοδος της σύνθεσης

Αποτελεί πιο περίπλοκο και απαιτητικό τρόπο οργάνωσης της απάντησης του μαθητή. Εξαιτίας της δυσκολίας της, θεωρείται ως ανταποδοτικότερη στη βαθμολόγηση. Ο τελευταίος καλείται να συνδυάσει και να συσχετίσει τις πληροφορίες της ιστορικής αφήγησης με αυτές της πηγής , εντοπίζοντας παράλληλα κοινά σημεία, διαφορές κ.ο.κ. μεταξύ των δύο. **Σε κάθε περίπτωση, το αποτέλεσμα θα πρέπει να αποπνέει ιστορική συνάφεια και αλληλουχία και**

όχι να θυμίζει προϊόν απλής συρραφής χωρίων. Ο μαθητής καλείται να επιδείξει:

- ⇒ Ικανότητα να εντοπίσει ενδεχόμενη συνάφεια μεταξύ των στοιχείων της ιστορικού εγχειριδίου και της πηγής.
- ⇒ Ικανότητα να εντοπίσει ομοιότητες και διαφορές μεταξύ ιστορικής αφήγησης και πηγής.
- ⇒ Ικανότητα να αναπτύξει την κεντρική ιδέα που εκφράζεται στην πηγή, εκτός από το συσχετισμό της με την ιστορική αφήγηση.
- ⇒ Αφαιρετική προσέγγιση – πυκνότητα στην απόδοση παραπλήσιων ή πανομοιότυπων πληροφοριών.

Στην περίπτωση της σύνθεσης είναι θεμιτή η κατασκευή ενός **σχεδιαγράμματος**. Αυτό θα βοηθήσει στην ταχύτερη και ευκολότερη διαχείριση των πληροφοριών τόσο του σχολικού εγχειριδίου όσο και της ιστορικής πηγής.

★ **Μορφή σχεδιαγράμματος**

Αποτελείται από δύο στήλες : στην αριστερή στήλη καταγράφονται περιληπτικά τα δεδομένα του ιστορικού εγχειριδίου και στη δεξιά τα δεδομένα της πηγής (προτείνεται η μορφή πλαγιότιτλων). Με αυτό τον τρόπο θα διευκολυνθεί ο μαθητής στον εντοπισμό της συνάφειας μεταξύ των στοιχείων.

Ενδεχόμενα κατά την προσπάθεια συσχετισμού

- i. **Άμεση νοηματική συνάφεια:** προσπαθούμε να συνδέσουμε την πληροφορία της πηγής με την αντίστοιχη συναφή του σχολικού εγχειριδίου.
- ii. **Έμμεση νοηματική συνάφεια:** παραθέτουμε τα επιπρόσθετα δεδομένα της ιστορικής πηγής μετά το κύριο σώμα του κειμένου , ως περαιτέρω πληροφορίες που συμβάλλουν σε μια πιο ολοκληρωμένη θεώρηση του θέματος που πραγματεύεται η ερώτηση. Προσοχή: είναι θεμιτό οι επιπρόσθετες πληροφορίες να εντάσσονται σε συναφείς θεματικές ενότητες ,εφόσον είναι εφικτό.
- iii. **Αντικρουόμενες απόψεις-οπτικές πηγής και βιβλίου:** καταγράφουμε αρχικά τις ιστορικές μας γνώσεις , αναφερόμαστε στη διαφοροποίηση της

πηγής και προσπαθούμε αν είναι δυνατόν να αιτιολογήσουμε αυτή τη διάσταση απόψεων. Ο μαθητής είναι συνετό να εκλαμβάνει ως ορθή την άποψη του σχολικού βιβλίου και να μην ταυτίζεται με αντικρουόμενες απόψεις του ιστορικού παραθέματος.

✦ **Οργάνωση (Δομή) Απάντησης**

Για την οργάνωση της απάντησής του ο μαθητής οφείλει να λάβει υπόψη βασικές αρχές της παραγωγής λόγου. Πιο συγκεκριμένα είναι θεμιτό η απάντησή του να έχει τριμερή δομή (πρόλογος- κύριο μέρος- επίλογος) και ορθή παραγραφοποίηση.

✧ **Πρόλογος:** είναι συνοπτικός. Αποσκοπεί στην πλαισίωση του κυρίως θέματος της πηγής και προμηνύει ευσύννοπτα όσα θα ακολουθήσουν. Ο μαθητής μπορεί είτε να χρησιμοποιήσει ως πρόλογο την πρώτη παράγραφο της συγκεκριμένης θεματικής ενότητας του σχολικού εγχειριδίου (εφόσον υπάρχει) είτε να χρησιμοποιήσει τα δεδομένα της εκφώνησης σε συνδυασμό με τα στοιχεία που προηγούνται της απάντησης. Το βασικό ζητούμενο είναι να διαφαίνεται η ιστορική αλληλουχία.

✧ **Κύριο Μέρος:** βλ. Μεθοδολογία Παράθεσης ή Μεθοδολογία Σύνθεσης

✧ **Επίλογος:** είναι εξίσου σύντομος με τον πρόλογο. Εδώ, ο μαθητής μπορεί να καταγράψει σύντομα τα συμπεράσματα που εξάγονται από τις πληροφορίες που προηγήθηκαν. Επιπρόσθετα, είναι αποδεκτή για τη δημιουργία επιλόγου η συμπυκνωμένη καταγραφή των πληροφοριών που έπονται της απάντησης στο σχολικό εγχειρίδιο.

✧ **Παράγραφοι:** είναι αυτονόητο πως, εκτός του προλόγου και του επιλόγου, είναι αναγκαία η δόμηση παραγράφων και στον κεντρικό κορμό της απάντησης. Ο μαθητής πρέπει να οργανώσει το υλικό της απάντησής του πάνω σε διακριτούς θεματικούς άξονες (π.χ. σε περίπτωση που ζητούνται μεταξύ άλλων αίτια για ένα φαινόμενο, είναι θεμιτό να συμπεριληφθούν στην ίδια θεματική ενότητα της απάντησης τόσο οι πληροφορίες του βιβλίου όσο και της

πηγής). Η υπάρχουσα παραγραφοποίηση του σχολικού εγχειριδίου μπορεί να λειτουργήσει ως βοηθητικό πρότυπο για την απάντηση του μαθητή.

★ Διατύπωση

Με την ολοκλήρωση του σχεδιαγράμματος, ο μαθητής είναι έτοιμος να προχωρήσει στη διατύπωση της απάντησής του.

- ✱ Είναι απαραίτητο τα στοιχεία της ιστορικής αφήγησης να μεταφέρονται όσο το δυνατόν αυτούσια ή με πλήρη νοηματική απόδοση, ενώ είναι βασικό να συμπεριληφθούν από το σχολικό εγχειρίδιο το σύνολο των ιστορικών γνώσεων που ζητά η ερώτηση και όχι μόνο όσες συνδέονται με το παράθεμα.
- ✱ Εξίσου απαραίτητη θεωρείται η τήρηση της χρονολογικής σειράς των ιστορικών δεδομένων όπως αυτά παρουσιάζονται στο σχολικό εγχειρίδιο και όχι στην πηγή.
- ✱ Ακόμη, για την καλύτερη συνοχή και συνεκτικότητα της απάντησής του ο μαθητής πρέπει να χρησιμοποιεί μεταβατικές φράσεις (βλ. σελ. 11-12) κατά τη μετάβασή του από το σχολικό εγχειρίδιο στην πηγή και αντιστρόφως.
- ✱ Η αυτούσια μεταφορά* του κειμένου της πηγής αποτελεί μεθοδολογικό λάθος. Ο μαθητής θα πρέπει να αναπλάθει δημιουργικά με το προσωπικό του ύφος τα δεδομένα που αντλεί από την ιστορική πηγή.
- ✱ Αφού παραθέσει σε δικό του λόγο το κείμενο της πηγής ο μαθητής, είναι θεμιτή η χρήση παραπομπών στις οποίες παρατίθεται το ίδιο το κείμενο της πηγής στο τέλος της περιόδου με την ακόλουθη μορφή: («Αρχή περιόδου πηγής... τέλος περιόδου πηγής»)

★ Χρήσιμες Συμβουλές

- ✱ Σε περίπτωση που τα ιστορικά παραθέματα είναι πάνω από δύο , πρέπει κάθε φορά να δηλώνουμε στην απάντηση σε ποιο αναφερόμαστε , π.χ. Σύμφωνα με το πρώτο ιστορικό παράθεμα / Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά το πρώτο παράθεμα κ.ο.κ.

- * Στην περίπτωση που τα ιστορικά παραθέματα είναι πάνω από δύο και παρουσιάζουν κοινά σημεία, πρέπει να ομαδοποιήσουμε τις πληροφορίες και να αποφύγουμε την επανάληψη (δείγμα κριτικής ικανότητας) , π. χ. *Οι πληροφορίες που εξάγονται και από τα δύο παραθέματα συγκλίνουν στο ότι / Με βάση τα δεδομένα και των δύο παραθεμάτων συνεπάγεται ότι κ.ο.κ.*
- * Λαμβάνουμε υπόψη τα ζητούμενα της ερώτησης και απαντάμε στο κάθε ένα , σε σαφώς διακριτές ενότητες.
- * Δε χρησιμοποιούμε πρώτο (α') ενικό πρόσωπο, καθώς αναχαιτίζεται ο πληροφοριακός στόχος. Η τριτοπρόσωπη αφήγηση προσδίδει ιστορικό χαρακτήρα στην απάντησή μας.
- * Η διατύπωση των απαντήσεων δεν πρέπει να δίνεται με διάθεση αυθεντίας και διάσταση απολυτότητας. Χρησιμοποιούμε για αυτό το λόγο εκφράσεις όπως ενδεχομένως, ίσως , κατά πάσα πιθανότητα κ.ο.κ., για να μετριαστεί η εντύπωση ότι η απάντηση είναι αντιεπιστημονική.

✦ Συλλογιστική Πορεία

1^ο Βήμα: Προσεκτική ανάγνωση και κατανόηση του/ων ζητουμένου/ων της εκφώνησης. Αναζήτηση της απαιτούμενης ενότητας του σχολικού εγχειριδίου.

2ο Βήμα: Γρήγορη ανάγνωση του της/ων πηγής/ών και διαμόρφωση γνώμης για το πώς συσχετίζονται με τις πληροφορίες του σχολικού εγχειριδίου(συμπληρωματικά, αντιθετικά κ.α.)

3ο Βήμα : Δεύτερη προσεκτική ανάγνωση / υπογράμμιση βασικών σημείων/ εξαγωγή πλαγιότιτλων. Κατασκευή σχεδιαγράμματος. Στην αριστερή στήλη καταγράφουμε περιληπτικά τα σημεία της ιστορικής αφήγησης και στη δεξιά εκείνα του παραθέματος.

4ο Βήμα : Σύνθεση των στοιχείων των δύο στηλών και απόδοσή τους σε ένα ενιαίο κείμενο.

Παράδειγμα

Αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις και τις πληροφορίες του ακόλουθου ιστορικού παραθέματος να εξετάσετε τις συνθήκες εργασίας των εργατών στην Ελλάδα κατά το 19^ο αιώνα.

Οι συνθήκες εργασίας των εργατών στην Ελλάδα

Λύση:

Ελάχιστα καινούρια εργοστάσια υπάρχουν. Θα μιλήσουμε γι' αυτά παρακάτω. Δίπλα σε αυτά τα σύγχρονα εργοστάσια συναντάμε ακόμα κλώστριες, υφαντουργούς και τεχνίτες με λίγα εργαλεία των οποίων η εργασία είναι περίπου αποκλειστικά χειρωνακτική. Εργάζονται για ατελείωτες ώρες μέσα σε θλιβερά σκοτεινά κτίρια, όπου δεν βρίσκουν ούτε έστω θέση για να κάτσουν, ή χώρους υγιεινής. Το βράδυ φεύγουν από την εργασία τους με τα χέρια βρώμικα για να ξαναέρθουν το επόμενο πρωί, στην ίδια ακριβώς κατάσταση, να ξαναρχίσουν τη δουλειά τους.

Η σκοτεινή και νοσηρή ατμόσφαιρα μέσα στην οποία μοχθούν για ώρες, δεν ανταμείβεται με κανενός είδους άνεση στην οικογενειακή τους ζωή. Η αξιολύπητη και αρρωστημένη όψη πολλών εργατών αποδεικνύει τον υπερβολικά σκληρό μόχθο που επιβάλλεται σ' αυτούς. Ο λαμπρός ήλιος της Ελλάδας σπάνια διεισδύει σ' αυτά τα ανθυγιεινά εργοστάσια, ιδιαίτερα σε

αυτά των Τρικών και της Καλαμάτας, όπου ο αέρας δεν βρίσκει έστω και μία διέξοδο για να ανανεώσει τη χαλασμένη ατμόσφαιρα των χώρων όπου παρασκευάζονται τρόφιμα, όπως ψωμί, ζυμαρικά, ελαιόλαδο ή σταφίδες, ταυτόχρονα με άλλα είδη.

Η εργάσιμη ημέρα στην Ελλάδα είναι μεγάλη, μακρύτερη από οπουδήποτε αλλού. Κανείς εργάτης δεν φαντάζεται τα καλά και ευεργετικά που θα έφερνε η ημέρα των οκτώ εργάσιμων ωρών. Δεν γνωρίζουν παρά την εργάσιμη των δέκα, το λιγότερο, ενώ συνήθως η εργασία τους διαρκεί 12 ή 14 ώρες, χωρίς κανενός είδους επίδομα ή επιπλέον αμοιβή. Οι απεργίες ήταν πρακτικά άγνωστες μέχρι το 1909. Οι μόνες αξιομνημόνευτες απεργιακές κινητοποιήσεις που έλαβαν χώρα από τότε ήταν τρεις και αφορούσαν την πρωτεύουσα. Αλλά το κοινό έδωσε ελάχιστη προσοχή σ' αυτές τις φασαρίες και οι απεργοί έκριναν ότι οι προσπάθειές τους τους κόστιζαν ακριβά. Δεν ξαναδοκίμασαν από τότε.

Τα σωματεία έκαναν αρκετές προόδους εδώ και μερικά χρόνια και σχεδόν όλες οι βιομηχανίες έχουν τις ενώσεις και τις αδελφότητες τους... Οι γυναίκες δεν γίνονται δεκτές ως μέλη των σωματείων.

Δεν υπάρχει νόμος στην Ελλάδα που να υποχρεώνει τους εργοδότες να αποζημιώσουν τους εργάτες που έπεσαν θύματα ατυχήματος, και οι ίδιοι οι εργάτες είναι πολύ φτωχοί ώστε να ασφαλιστούν για τους κινδύνους. Σε μερικές περιπτώσεις ο ιδιοκτήτης αναλαμβάνει να συνδράμει με έξοδά του τους εργαζόμενους σε αυτόν ή να τους πληρώσει τους μισθούς που έχασαν εξαιτίας κάποιας αρρώστιας. Οι Έλληνες είναι από τη φύση τους καλοί και φιλεύσπλαχνοι...

Η κυβέρνηση οφείλει να εκδώσει έναν ειδικό νόμο για την παιδική εργασία. Σε πολλά εργοστάσια, ιδιαίτερα στη Θεσσαλία, την Αρκαδία και τη Μεσσηνία, ξαφνιάστηκα από τη μικρή ηλικία των παιδιών που τα ανάγκαζαν να εργαστούν, αγόρια 8 έως 10 χρόνων και κορίτσια 6 ή 7 χρόνων. Οι αμοιβές τους, αν και είναι ελάχιστες, είναι καλοδεχούμενες από τις οικογένειές τους, γιατί συμπληρώνουν το πενιχρό οικογενειακό εισόδημα. Δεν είναι όμως αξιοθρήνητο να σκέφτεται κανείς ότι τόσο μικρά παιδιά εργάζονται έγκλειστα για 10 ή 12 ώρες σε τέτοια ατμόσφαιρα και με τέτοιους όρους εργασίας;

(Percy Martin, *La Grece nouvelle*, Paris, Librairie orientale et americaine, 1913, σ. 176-177)

✦ Ενδεικτικό Σχεδιάγραμμα

Ιστορική Αφήγηση	Ιστορικό Παράθεμα
α) Αγροτική κυριαρχία στην Ελλάδα ως τα τέλη του 19 ^{ου} αιώνα...	α) δεν υπάρχουν εργοστάσια
β) -	β) ανθυγιεινές συνθήκες εργασίας , νοσηρή ατμόσφαιρα
γ) -	γ) εργασία που αγγίζει και τις 12-14 ώρες
δ) εργατικές εξεγέρσεις στο Λαύριο 1896	δ) Ανυπαρξία εργατικών κινητοποιήσεων ως το 1909
ε) Ενσωμάτωση Θεσσαλονίκης μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους....	ε) Εδώ και μερικά χρόνια (βλέπω χρόνο συγγραφής της πηγής 1912!!) τα εργατικά κινήματα αναπτύχθηκαν
στ) -	στ) Οι άνθρωποι έπεφταν θύματα εκμετάλλευσης του εργοδότη + παιδική εργασία

- ⇒ Εντοπίζω τα βασικά σημεία.
- ⇒ Ξεκινάω την ανάλυση της πηγής με στερεοτυπικές φράσεις, για παράδειγμα «Το παρατιθέμενο ιστορικό απόσπασμα πραγματεύεται...»
- ⇒ Συνδέω τα δεδομένα της πηγής και της ιστορικής αφήγησης ΠΑΝΤΑ με τις κατάλληλες μεταβατικές φράσεις που αναδεικνύουν στο μέγιστο δυνατό τη νοηματική συνάφεια μεταξύ των πληροφοριών.
- ⇒ Διευκρινίζω οπωσδήποτε για κάθε πληροφορία/ες που παραθέτω από πού την /τις άντλησα!

⇒ Αν είναι εφικτό, καταλήγω με ένα συνολικό συμπέρασμα, όχι δικό μου, αλλά με εκείνο που εξάγεται από την πηγή.

★ Ενδεικτική αναλυτική απάντηση

Όπως και πολλοί κλάδοι της ελληνικής οικονομίας κατά ένα μεγάλο μέρος του 19^{ου} αιώνα, έτσι και ο εργατικός υπέφερε από σημαντικά προβλήματα. Μια συνισταμένη παραγόντων αναχαίτιζαν για χρόνια την γενικότερη βελτίωση του χώρου, γεγονός, όμως, που ενδεχομένως λειτούργησε και ως καταλύτης για την μετέπειτα εμφάνιση εργατικής ιδεολογίας στην Ελλάδα.

Οι διαφορές του αγροτικού προβλήματος στην Ελλάδα, σε σχέση με γειτονικές ή άλλες ευρωπαϊκές χώρες, οφείλονταν στις ιστορικές ιδιομορφίες της ελληνικής ανάπτυξης. Το ίδιο ισχύει και για το εργατικό κίνημα. Στο τέλος του 19ου αιώνα συναντάμε στην Ελλάδα σοσιαλιστικές ομάδες και εργατικές ομαδοποιήσεις. Η πολιτική και κοινωνική τους επιρροή ήταν σαφώς μικρότερη από εκείνη που άσκησαν αντίστοιχα κινήματα σε βιομηχανικές χώρες της Δύσης αλλά και σε βαλκανικές (π.χ. Βουλγαρία). Η απουσία μεγάλων σύγχρονων βιομηχανικών μονάδων οδήγησε σ' αυτήν την καθυστέρηση από κοινού με άλλους παράγοντες. Πράγματι όπως επιβεβαιώνει το ιστορικό παράθεμα, η απουσία εργοστασίων με ευρωπαϊκές προδιαγραφές δυσχέραινε την ενεργοποίηση εργατικού κινήματος που θα έθετε σε άλλες βάσεις τα εργασιακά δικαιώματα των ανθρώπων («Ελάχιστα... παρακάτω»). Ενισχυτικά, περιγράφεται ο σκοτεινός και ανθυγιεινός χώρος των ήδη υπαρχόντων εργοστασίων, που κατέβαλε ακόμη περισσότερο τους ήδη ταλαιπωρημένους εργάτες που επιδίδονταν κυρίως σε χειρωνακτικές εργασίες («Δίπλα... τους»). Από την άλλη, οι αποδοχές ήταν δυσανάλογα μικρές σε σχέση με τον απαιτούμενο κόπο αλλά και με το δυσβάσταχτο ωράριο που συχνά άγγιζε μέχρι και τις 14 ώρες ημερησίως («Η... αμοιβή»)

Στα μεγάλα δημόσια έργα της περιόδου, σημαντικό ποσοστό του εργατικού δυναμικού προερχόταν από το εξωτερικό (στη διάνοιξη της διώρυγας της

Κορίνθου εργάστηκαν πολλοί Ιταλοί) ή ήταν πρόσκαιρης, βραχύχρονης απασχόλησης. Πιο σταθερό εργατικό δυναμικό δούλεψε στις μεταλλευτικές επιχειρήσεις, όπου και εκδηλώθηκαν οι πρώτες καθαρά εργατικές εξεγέρσεις (Λαύριο, 1896). Είναι αλήθεια, όπως προκύπτει και από το ιστορικό παράθεμα, πως ως το 1909 οποιαδήποτε εργατική κινητοποίηση ήταν σχεδόν ανύπαρκτη («Οι... τότε»).

Σύμφωνα με τη μαρτυρία του ιστορικού Percy Martin, μόλις τα τελευταία χρόνια [ενν. μετά το 1909] υπήρξαν κάποια δειλά βήματα προς την κινητοποίηση των εργατών παρόλο που οι γυναίκες εξακολουθούσαν να θέτονται στο περιθώριο («Τα... σωματείων»). Σε αυτή την αλλαγή ίσως να συνετέλεσε και η ενσωμάτωση της Θεσσαλονίκης στην Ελλάδα, μιας πόλης με σημαντικό- για τα μέτρα της περιοχής- βιομηχανικό υπόβαθρο και με κοσμοπολίτικο χαρακτήρα [προαιρετικά].

Χαρακτηριστικό των άσχημων συνθηκών εργασίας, όπως φαίνεται από το ιστορικό παράθεμα, είναι το γεγονός πως οι εργαζόμενοι ήταν εντελώς ανυπεράσπιστοι και εκτεθειμένοι σε περίπτωση ατυχήματος εν ώρα εργασίας ή πιθανής ασθένειας, καθώς δεν υπήρχε κανενός είδους μέριμνα εκ μέρους του εργοδότη («Δεν...φιλεύσπλαχνοι») Τέλος, ακόμη ένα μελανό σημείο αποτελούσε η παιδική εργασία που ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη μεταξύ 6 ως 7 ετών, καθώς το πενιχρό εισόδημα που προσκόμιζαν τα παιδιά ήταν ζωτικό για το βιοπορισμό της οικογένειας («Η κυβέρνηση... εργασίας;»).

Όπως γίνεται αντιληπτό, ο εργατικός κόσμος της Ελλάδας του 19^{ου} αιώνα ήταν αντιμέτωπος με εξαιρετικά αντίξοες συνθήκες και πληθώρα προβλημάτων. Προς τη βελτίωση της κατάστασής τους συνέδραμαν οι μετέπειτα εξελίξεις (κυρίως μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο) όπως η σύσταση της ΓΣΕΕ και του ΣΕΚΕ, περίπου το 1918.

✦ Ανάλυση Στατιστικού Πίνακα

Ένας πίνακας περιέχει συνήθως αριθμητικά δεδομένα και μας παρουσιάζει με στατιστικά ένα συγκεκριμένο ζήτημα. Το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα στην ανάλυση ενός πίνακα, κατ' ουσίαν δε διαφέρει από την προσέγγιση ενός κειμένου, αφού το τελικό αποτέλεσμα πρέπει να είναι το ίδιο, δηλαδή **ο συσχετισμός των στοιχείων του πίνακα με τις ιστορικές γνώσεις που κατέχουμε για το ίδιο θέμα από το σχολικό εγχειρίδιο.**

✧ Προσέγγιση Πίνακα

1ο Στάδιο: Σύντομη παρουσίαση του πίνακα αξιοποιώντας τα εξής:

1. Τίτλος του πίνακα
2. Χρονική περίοδος που αναφέρεται
3. Μορφή και περιεχόμενα (δηλαδή πόσες στήλες , τι περιέχει η κάθε μία κλ.π.)

2ο Στάδιο: Προσεγγίζουμε ερμηνευτικά τον πίνακα. Αυτό σημαίνει να εντοπίσουμε την εξέλιξη των δεδομένων του , αν για παράδειγμα ακολουθούν ανοδική ή καθοδική πορεία . Σχολιάζουμε όλα τα δεδομένα (κάθετα ή οριζόντια) και παράλληλα χρησιμοποιούμε τις σχετικές ιστορικές γνώσεις του βιβλίου που μας βοηθούν να αποφασήσουμε τα στοιχεία του πίνακα.

3ο Στάδιο: Καταλήγουμε με το συμπέρασμα που εξάγουμε από τα στοιχεία του πίνακα, το οποίο μπορούμε και να χρησιμοποιήσουμε προκειμένου να επιβεβαιώσουμε , να διαψεύσουμε ή να επεξηγήσουμε την ιστορική αφήγηση. Εδώ, είναι θεμιτό ο μαθητής να λάβει υπόψη την αξιοπιστία του πίνακα (κατά πόσο είναι ολοκληρωμένα ή αποσπασματικά τα στοιχεία) προκειμένου να επισημάνει την ορθότητα των συμπερασμάτων που έχει συνάγει.

Σημείωση

⇒ Για την αρτιότερη πραγμάτευση του πίνακα προτείνεται η χρήση ειδικής ορολογίας μέσω της οποίας θα καθίστανται σαφέστερα τα σχετικά πορίσματα (βλ. σελ. 12).

Παράδειγμα

Με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις και αντλώντας στοιχεία από τον ακόλουθο πίνακα να εξετάσετε την επέκταση του σιδηροδρομικού δικτύου ως και την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα και τις δυσκολίες που συνάντησε.

Σιδηρόδρομοι, 1869-1907

Έτος	Χιλιόμετρα δικτύου
1869	9
1883	22
1885	222
1889	640
1892	900
1897	970
1903	1.132
1904	1.335
1907	1.372

Από το σχολικό εγχειρίδιο θα αξιοποιηθούν τα ακόλουθα χωρία : σελ. 33-35 «Μέχρι τη... δικτύου», «Το... δικτύου» + σελ. 35 «Το κράτος... σιδηροδρόμου»

✧ Ενδεικτικός σχολιασμός πίνακα

Ο παρατιθέμενος πίνακας του Γ. Δερτιλή παρουσιάζει την χιλιομετρική εξέλιξη του σιδηροδρόμου στην Ελλάδα κατά τα διάστημα 1869- 1907. Πιο συγκεκριμένα, έως το 1883 η κατάσταση μπορεί να χαρακτηριστεί υποτονική, καθώς τα χιλιόμετρα ανέρχονται μόλις σε 22. Τα επόμενα δύο χρόνια, ωστόσο, διαφαίνεται μια κινητικότητα καθώς έχουν ολοκληρωθεί 222 χιλιόμετρα και στην αμέσως επομένη τετραετία το νούμερο σχεδόν τριπλασιάζεται αγγίζοντας τα 640 χιλιόμετρα. Ως το 1897 έχουν ολοκληρωθεί 970 χιλιόμετρα. Κατά την τελευταία δεκαετία του πίνακα (1897-1907) το σιδηροδρομικό δίκτυο φτάνει στο αποκορύφωμα, εφόσον τίθενται σε λειτουργία συνολικά 1.372 χιλιόμετρα.

Σημείωση

⇒ Συνήθως ο πίνακας δεν απαιτεί εκτενή ανάλυση. Συχνά, αυτό που απαιτείται από το μαθητή είναι η ένταξη των πληροφοριών που προσφέρει μέσα στο σχετικό μάθημα.

✧ Ανάλυση Εικόνας {ζωγραφικός πίνακας, γελοιογραφία, φωτογραφία}

Μια εικόνα μπορεί να παίζει το ρόλο της ιστορικής πηγής , εφόσον αποτυπώνει το κλίμα μιας εποχής ή ένα σημαντικό συγκεκριμένο γεγονός το οποίο ήταν γνωστό στην κοινή γνώμη και επέφερε εξελίξεις σε κάποιο τομέα της ζωής (π.χ. πολιτικό).

⇒ **Γελοιογραφία** :Συχνά συνοψίζουν ή περιλαμβάνουν ένα ζήτημα τόσο αποτελεσματικά όσο κι ένα κείμενο και παρέχουν πληροφορίες για την επικρατούσα νοοτροπία μιας εποχής. Ο μαθητής καλείται να αποκωδικοποιήσει τα στοιχεία της αλλά και να ερμηνεύσει την πρόθεση του γελοιογράφου.

1ο Επίπεδο: Καταγράφουμε όλα τα οπτικά (πρόσωπα, αντικείμενα) και λεκτικά (τίτλος, λεζάντα, νούμερα) στοιχεία. Προσδιορίζουμε το γεγονός και τη χρονική περίοδο στην οποία αναφέρεται. Σε αυτή τη φάση λειτουργούμε περιγραφικά.

2ο Επίπεδο: Επιχειρούμε να εντοπίσουμε τους συμβολισμούς που λανθάνουν στη γελοιογραφία και προσπαθούμε να τους συσχετίσουμε με την ιστορικές γνώσεις του βιβλίου.

3ο Επίπεδο: Καταληκτικά ,επιχειρούμε να εξηγήσουμε την πρόθεση και το στόχο του δημιουργού καθώς και την προσωπική του γνώμη , εφόσον υπάρχει. Είναι συνετό ο μαθητής να αφιερώνει μία ξεχωριστή παράγραφο (στο πλαίσιο της απάντησής του) στην πραγμάτευση μιας εικόνας.

* Επισήμανση

Σε μια εικόνα μπορούμε να περιγράψουμε και να ερμηνεύσουμε:

- ⇒ Τις μορφές
- ⇒ Τα ενδύματα (κοινωνική τάξη, παραπομπή σε αρχαίο ελληνικό ένδοξο παρελθόν κ.ο.κ.)
- ⇒ Τα μικροαντικείμενα- σύμβολα (στέμμα, ξίφος κ.ο.κ.)
- ⇒ Το μέγεθος των μορφών (ανωτερότητα, επιβλητικότητα, καρικατούρες κ.ο.κ.)
- ⇒ Τις χειρονομίες (ένταση, φόβος, αποφασιστικότητα κ.ο.κ.)
- ⇒ Το περιβάλλον/ τοπίο
- ⇒ Τις λεζάντες (μπορεί να μας δίνουν το θέμα της εικόνας και φυσικά μπορεί να δηλώνουν την οπτική γωνία του δημιουργού)

Σημείωση

- ⇒ Οι ίδιες παρατηρήσεις ισχύουν και για τις περιπτώσεις μιας φωτογραφίας και ενός πίνακα ζωγραφικής. Η διαδικασία δηλαδή της περιγραφής και της «αποδόμησης» παραμένει η ίδια.

Παράδειγμα

Εκφώνηση: Αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις και την παρατιθέμενη γελοιογραφία να αναφερθείτε στα κοινωνικά στρώματα που απογοήτευση η αποτυχία του προγράμματος του Χ. Τρικούπη.

Ενδεικτική Απάντηση

Από το σχολικό εγχειρίδιο θα αξιοποιηθεί το ακόλουθο χωρίο: σελ. 84-85 «Κατά την... επιθυμίες τους.»

Σχολιασμός γελοιογραφίας

Η παρατιθέμενη γελοιογραφία αναδεικνύει το ζήτημα του αποτυχημένου προγράμματος του Έλληνα πολιτικού που επέφερε την πτώχευση της χώρας το

1893. Πιο συγκεκριμένα, στην εικόνα δεσπόζει η μορφή του Τρικούπη, ο οποίος φαίνεται απελπισμένος και φοβισμένος εν τω μέσω ενός ναυαγίου. Αν παρατηρήσει κανείς τα συντρίμια από τα οποία προσπαθεί να κρατηθεί, θα καταλάβει πως συμβολίζουν τα κακώς κείμενα του εκσυγχρονιστικού του προγράμματος («μωραί ιδέαι», «πολιτική προδοσιών» κλ.π.). Η τρικυμισμένη θάλασσα, που απειλεί τον Τρικούπη, παραπέμπει εμφανώς στην οργή (αναγράφεται ευδιάκριτα «οργή λαού») και τη δυσφορία του ελληνικού λαού για την άσχημη οικονομική κατάσταση της χώρας. Εξετάζοντας την κατεύθυνση του Τρικούπη (πλέει προς μεγαλύτερη καταιγίδα), αντιλαμβάνεται κανείς ότι η κατάσταση δεν πρόκειται να βελτιωθεί για τον ίδιο (πράγματι, το 1893 διετέλεσε τελευταία φορά πρωθυπουργός). Αντιθέτως, στο βάθος της εικόνας διακρίνεται το καράβι του βασιλιά, που κατευθύνεται ασφαλές και αμέριμνο προς αίθριο καιρό. Πράγματι, ο Γεώργιος Α' εκμεταλλεύτηκε τη γενικότερη αστάθεια προκειμένου να ασκεί ανενόχλητος προσωπική πολιτική. Τέλος, ο δημιουργός πλαισιώνει τη γελοιογραφία με ένα σατιρικό δίστιχο που τονίζει τη δεινή θέση του Τρικούπη αλλά και της χώρας συνολικότερα («ΑΠΕΛΠΙΣΜΕΝΟΣ... Σ' ΕΜΕΝΑ»).

✦ Μεταβατικές Φράσεις

- i. Με βάση/ Σύμφωνα με τα δεδομένα /στοιχεία που αντλούμε από το ιστορικό παράθεμα/ πηγή...
- ii. Ανάλογες / Παραπλήσιες είναι και οι πληροφορίες που μας παρέχει το ιστορικό παράθεμα / πηγή...
- iii. Η συγκεκριμένη άποψη μπορεί να τεκμηριωθεί βάσει της σχετικής μαρτυρίας που παρέχει το ιστορικό παράθεμα...
- iv. Οι προαναφερθείσες πληροφορίες/ στοιχεία/ δεδομένα έρχονται σε πλήρη /μερική συμφωνία, σε αντίθεση / συγκλίνουν/ ταυτίζονται / διαφοροποιούνται από την ιστορική πηγή...
- v. Ενισχυτικά / Προς επίρρωση των συγκεκριμένων δεδομένων το ιστορικό παράθεμα καταγράφει ανάλογες /συμπληρωματικές πληροφορίες / δεδομένα...
- vi. Η συγκεκριμένη άποψη μπορεί να ερμηνευτεί /διασαφηνιστεί / ενισχυθεί με σχετική παραπομπή σε ανάλογες πληροφορίες του ιστορικού κειμένου...

- vii. Πέρα από τα όσα σημειώθηκαν , είναι αναγκαίο/ απαραίτητο να τονιστεί/ διευκρινιστεί/ σημειωθεί και με βάση τα δεδομένα του ιστορικού παραθέματος...
- viii. Πράγματι / Όντως /Ειδικότερα/ Συγκεκριμένα/ Γενικότερα /Συμπερασματικά/ Αναλυτικότερα/ Τελικά /Αντίθετα είναι δυνατόν / απαραίτητο/αναγκαίο να τονιστεί /επισημανθεί...
- ix. Ενώ προηγουμένως αναφέρθηκε ότιη πηγή διαφοροποιείται/ αντιτάσσει ότι.....

★ Ορολογία για ανάλυση Πίνακα

- ⇒ Χρήσιμα ρήματα: αγγίζει, ανέρχεται, κυμαίνεται, εκτινάσσεται, διογκώνεται, πολλαπλασιάζεται, μειώνεται, ελαττώνεται, υπο- [διπλασιάζεται], διατηρείται, παραμένει, εντοπίζεται, φανερώνεται, παρατηρείται, προκύπτει κ.ο.κ.
- ⇒ Γενικά δεδομένα : αριθμητικά δεδομένα , στατιστικά στοιχεία ,ποσοστά, αναλογίες, τιμές, επίπεδα , σύγκριση, διαφορά, αθροιστικά, φάσεις, χρονικό διάστημα, περίοδος, χρονολογία, ετήσιος, παγίωση, σταθεροποίηση, κατά προσέγγιση, περίπου, διακύμανση, αυξομείωση, κατανομή, φάσεις.
- ⇒ Αρνητικά Δεδομένα: Υποδιπλασιασμός, ύφεση, κάμψη, μείωση, παρακμή, έλλειψη, καθοδική πορεία, στασιμότητα, καθυστέρηση, ναδίρ, έλλειμμα.
- ⇒ Θετικά δεδομένα: Πολλαπλασιασμός, πλεόνασμα, αύξηση, έξαρση, διόγκωση, ανοδική πορεία, βελτίωση, ζενίθ, ακμή , κορύφωση , ανάπτυξη, αποκορύφωμα.

Επισημάνση: Προκειμένου ο μαθητής να προσεγγίσει ακόμη περισσότερο το πληροφοριακό ύφος του πίνακα, είναι θεμιτό να προσφεύγει σε αριθμητικά δεδομένα με τη μορφή κλασμάτων (π.χ. ο αριθμός των μεταναστών αυξήθηκε κατά το 1/3) και ποσοστών (π.χ. ο αριθμός των μεταναστών αυξήθηκε κατά 25%)

✦ Ορολογία για ανάλυση γελοιογραφίας

⇒ Απεικονίζεται, εντοπίζεται, φανερώνεται, αντανakλάται, προκύπτει, παριστάνεται, αποτυπώνεται, παρατηρείται, αντικατοπτρίζεται, φαίνεται, δεσπόζει κ.ο.κ.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Τα λογοτεχνικά κείμενα δεν έχουν την αξιοπιστία άλλων ειδών πηγών και μπορεί να οδηγήσουν ακόμη και σε αναχρονισμούς. Ωστόσο, η αξία τους έγκειται στο ότι πολλές φορές αποδίδουν με γλαφυρότητα μια ιστορική περίοδο συνδράμοντας έτσι στην περαιτέρω κατανόηση. Ο μαθητής μπορεί να αξιοποιεί ένα λογοτεχνικό απόσπασμα συνεπικουρικά για να αποδώσει την περιρρέουσα ατμόσφαιρα μιας ιστορικής συγκυρίας, χωρίς όμως να μιμείται το ύφος του συγγραφέα ή να ενστερνίζεται προσωπικά τη θέση που προβάλλεται, όπως άλλωστε επιτάσσει και η ιστορική σκέψη.

Σημείωση

⇒ Η ίδια συλλογιστική ακολουθείται και για τις προφορικές μαρτυρίες, οι οποίες έχουν λογοτεχνική χροιά.